

Sarrera

Hitzaurre honek hiztegiaren aurkezpena izan nahi luke. Zalantzarik gabe, hainbat eta hainbat lekutan lehendik esanak dauden kontuak esango ditugu; izan ere, hizkuntzalaritza-hiztegi hau proiektu handiago eta orokorrago batetan txertatzen da, hots, jakintza-sail eta lanbide-eremu desberdinetako euskararen normalizazio lexikalerako UZEIk jarri nahi dituen oinarrietan, eta, neurri batetan behintzat, proiektu horren emaitza den heinean, egitura, lan-prozedura eta abarretan berdina da.

Proiektu horren emaitza batzuk kalean daude: Fisika, Politika, Kimika, Psikologia... eta horiei jarraitzen die arestian esan dugun egitura, lan-prozedura eta abarretan.

Baina, hizkuntzalaritza gai espezifiko bat dugu zientzi alorrean, eta honenbestez berezitasun batzuk izango ditu; bestalde, aurkitu dituen muga, oztopo eta abarrek eraginda bere historio partikularra egin du, bere ibilbide propioa.

Ondoren datozen puntuetan guzti honen berri ematen saiatuko gara.

I. Hiztegiaren egitura

Hiztegiaren egiturari dagokionez ez dakar berrikuntzarik, honetan, orain arte argitaratu diren hiztegien egitura berbera agertzen bait du. gorputza eta lexikoa.

Gorputza

Agian, norbaitek pentsa dezake hiztegia gorputz eta lexikoaz osatzea lana luzatzea besterik ez dela, gorputz horretan datozen artikuluak eskain dezaketen informazioa espainierazko edo frantseserazko edozein hiztegitan

aurki daitekeela eta bienbitartean nahitanahiez hiztegiak prozesu luzeagoa eskatzen duela.

Eta arrazoi puska bat izan dezake, hiztegi honetan datozen artikulak ez bait daude ikerketa-mailan eginak, eta neurri horretan, esanda-koak berresan besterik ez bait dute egiten sintesi hobea edo txarragoak lortuaz.

Baina, UZEIren asmoa ez da artikulua hauetan ikerketa-lanak aurkeztea baizik eta zientzi alor bakoitzeko lexiko espezifikoak bere testu-inguruan kokatzea eta bidenabar hizkera zientifikoak eska dezakeen mintzairan saioak egitea, ahalik eta mintzairarik landuena lortzeko urratsak ematea.

Eta helburu honi erantzuten dio hiztegiaren gorputzak, irakurleak hizkuntzalaritza saileko zenbait kontzeptu eta gai euskaraz idatzirik aurkituko bait ditu beste edozein hizkuntzatarako hiztegitan bezala.

Lexikoa

Lexikoak hizkuntzalaritzan erabiltzen diren hitz teknikoak jasotzen ditu. Ez hitzak soilik, baizik eta batzutan baita esaldiak ere.

Hitz soiletara ez mugatzeko geneukan arrazoa hau zen: euskaraz zientzi mailako terminologian ohitura batzu garaturik ez edukitzea.

Konposizio, atziki eta abar luze baten datorkigun tradizioa galtzen ari garen une hauetan, euskaldunok egungo egoera sozialari erantzuteko hizkuntza horren txiroturik aurkitzen dugunean, horrenbeste mailegu hartuak eta hartzen ari garenean, bide bat, aukera bat, ohitura batzuk eman eta sortu nahi genituen.

II. Hiztegiaren historia

1978an hasi zen hiztegi hau, ordukoak dira lehen mailako artikuluen programazioa, lehen lexiko-zerrendak etab.

Elkar-lana

UZEIko beste hiztegiak bezala hasieratik bukaeraraino talde-lanean eginda; taldea izan da benetako protagonista.

Hizkuntzalaritzako espezialistek elkarrekin lan eginaz burutu dute hiztegia, artikulugintzan eta lexikogintzan parte hartuaz.

Lexikogintzari dagokionez bakoitzak bere proposamenak egiteko aukera izan du, era berean, besteenak kritikatzeko. Ildo honetatik abiatuaz nolabaiteko «consensus» batetara heldu nahi izan da.

Artikulu nagusiak hautatzeko erabili diren erizpideak

Hiztegi hauen antzera egindako erdal hiztegiak hartu dira kontutan, espainierazkoak eta frantsesezkoak bereziki. Eta alderaketa honetan, berehala gailendu dira gai nagusi batzu, Hizkuntzalaritzaren oinarritzat har daitezkeen iker-sailak hain zuzen: *Psikolinguistika, Soziolinguistika, Morfosintaxia, Fonologia, Semantika*. Era berean, eta zientzia honen historia azaldu nahiz, artikulu nagusi hauek ere proposatu ziren: *Hizkuntzen arteko konparazioa, Estrukturalismoa eta Gramatika Sortzailea*. Baita, dialektologian duen eraginarengatik, kapitulu berezi bat: *Hizkuntz geografia*.

Beste gai nagusi batzu, aldiz, Euskal Herriak daukan hizkuntz arazoari loturik daude: *Hitz-eraketa: lexiko-sorkuntzarako baliabideak* deritzona, oso egokitzat jo genuen gure hizkuntzak dituen gorabeherak aipatzeko. Asmo berak sortu zituen *Euskara eta inguruko hizkuntzak* eta *Euskararen ezaugarri nagusiak* azterketa bereziak; baita *Hizkuntzen irakaspideari* dagokion kapitulua ere, gure herrian dagoen irakatsi behar-rak idarokia.

Horrainoko hautapena erraza izan da: *Hizkuntzalaritza orokorrari* erantzun nahi izan zaio, batetik; eta *Euskarak* berak duen *problematika bereziari*, bestetik.

Bi puntutan, hala ere, ikerketa berriei eman nahi izan zaie leku. *Zenbatasunezko* Hizkuntzalaritzak, batetik, fruitu hobek eman ditu bilaketa hutsaren mailan, ondorio praktikoetan baino. Adibidez, gradu desberdinetako entropien kalkuluak, praktikan, zertarako balio duen ez da garbi ageri; ezta hizkuntzari buruzko lege estatikoek ere. Hala ere, zenbatasunezko hizkuntzen ikerketak gero eta garrantzi handiagoa hartuko duela pentsaturik, horretan ere arreta jarri beharra adierazi nahi izan dugu.

Mintzamina gizonetik at artikuluan, berriz, antropologian izan dezakeen ondorioengatik, txinpantzeekin orain dela hamabost bat urte eginak diren ikerketen berri eman nahi izan dugu. Giza-mintzairaren oinarria bera artikulazio bikoitza baldin bada, antropoideek ikasi duten mintzabidea ez da giza-mintzaira. Esanahien lerrakuntzan, sintaxiaren hastapenetan eta abarretan somatzen diren joerak, hala ere, argi-iturri bikaina izan daitezke hizkuntzen jaiotza, eta Psikolinguistikaren zimen-duak berak, ulertzeko.

Gai nagusi horiek guztiak, nolnahi ere, ikertzaile eta irakasle jantzien eskuetan jarri ditugu, J. R. Zubiaur-ek Fonologia irakasten badu, J. Artzamendi-k Semantika azaltzen du, P. Goenaga-k Morfosintaxia etab. Horregatik, eta emandako iritzi batzu zenbait aldiz pertsonalegi gerta daitezkeen beldur, hamasei artikulu nagusiek beren egileen sinadura daramate.

Eta, jatorrizko izkribua euskaraz idatzi izan ez denean, UZEI da itzulpenaren erantzule.

Bigarren mailako artikuluen programazioa

Askoz zailagoa izan da «bigarren mailako» artikulua hautatzea (luzerari dagokionez «bigarren mailakoak», jakina; eta ez funtsez). Egia esan, eta nahiz erdarazko hiztegiak laguntzailatzat hartu, «bigarren mailakoak» non amaitzen diren, eta «hirugarren»-ekoak non hasten ez bait da batere gauza nabarmena eta argia.

Hiztegi honetan, esate baterako, «bigarren» mailakoen luzeran datoz kontzeptu hauek: *bit*, *adjektiboa*, *maileguak*; eta «hirugarren» mailakoen luzeran, berriz, *deskodeketa*, *maiztasuna* eta *bustidura*. Berehala uler daitekeenez, irakurleak pentsa dezake, alderantziz izan behar lukeela: azkeneko hauek «bigarren» mailakoak, eta «hirugarren»-ekoak haiek. Ez da ahaztu behar, bestalde, gai batzu, zeharbidez, hausnartuak izan direla hamasei artikulua nagusietan eta berriro luze hartu beharrik ez zegoela.

Beste alde batetik, bukatzeko, «hirugarren» mailako kontzeptu batzu, arrazoin sakonik gabe, sailkapenaren arabera legokiekeena baino luzeago gertatu direla aitortu behar da. Baina neurri zehatzak zertan ibili beharrik ez genuen ikusten.

Hirugarren mailako artikuluen eraketa

Bi hitz bakarrik artikulua hauek hautatzerakoan kontutan hartu diren erizpideei buruz.

Alde batetik, ondoko hilabeteotan agertuko den *Literatur hiztegia* gogoan harturik (eta, puntu honetan, Lázaro Carreter-en hiztegitik, esate baterako, urrunduz), *metrika*-arazoak erabat utzi ditugu alde batera; eta jokabide bera hartu dugu literaturari zuzenago dagozkion beste zenbait gaitan.

Hiztegiaren neurria bera izan da bigarren mugatzaile nagusia: ezin hiztegi hau lodiegi edo luzeegi atera. Eta mugaketa-lan horretan beti ongi asmatu ote dugun ezin dezakegu guk esan. Irakurleek eta geroak esango dute hau.

Nolanahi ere, kontzeptu eta sarrera-hitz bakoitzean, *euskarari* datxezkion adibideak ematen saiatu gara, nahiz laguntzailatzat hartu ditugun erdal hiztegiengan, horrelakorik sekula ez topatu. Euskal adibideen bilaketa honek lanak ekarri dizkigu; baina gure irakurleek hobeki uler ditzakete euskal munduko etsenplu horiek, Europa-ko edo bestetango erdaretan hartutako etsenpluak baino. Azkenik, eta hirugarren mailako

artikulu hauek direla-ta frantsesezko Larousse-n *Dictionnaire de linguistique* daukatela oinarritzat esan beharra dago. Kontzeptu hauek bideratzerakoan bera hartu bait dugu gidaritzat.

Biografiak: Aukeratzeko erabilitako erizpideak

Biografiak hautatzea, era berean, oso zaila izan da. Hizkuntzalaritza orokorrean hamar izen aukeratzea, entzutearen arabera bederen, erraz samarra da. Saussure, Jakobson, Sapir, Chomsky etab.

Horren ezagunak ez izanik ere, garrantzia izan duten hizkuntzalarien zerrenda non pika, eta zergatik? Egin dugun hautua kritikagarria izan daiteke; baina hautatu egin behar genuen.

Gauza bera Euskal Hizkuntzalaritzan. Historian barrena gailendu diren batzu hautatzea, lan erraza da: Humboldt, Bonaparte, Azkue. Non buka, ordea? Zergatik? Ez dakigu beti ongi jokatu ote dugun!

Areago bizirik dauden euskalarien artean. Ez genuen inor aipatu nahi, baina Mitxelena-ren berri ez ematea, adibidez, kaltegarri iruditzen zitzaigun, irakurleen aldetik. Eta, azkenean, euskararen ikerkuntzan ari diren autore bizi bakan batzuren berri eman dugu.

Lexikoa

Lehen esan dugun bezala, hiztegi hau gorputz eta lexiko batez osatua dago. Lexiko honek antolamendu hau dakar:

- Euskara/Espainiera/Frantsesa/Ingelesa
- Espainiera/Euskara
- Frantsesa/Euskara
- Ingelesa/Euskara

1.—Lexikoa finkatzeko egindako ibilbidea

Hiztegi honetan, UZEIko hiztegi guztietan bezala, zuzendaritza bat egon da, egia da; baina *laguntzaile-talde* bat ere bai. Bai hiztegiko sarreak hautatzerakoan; bai, areago agian, erabilkizun izan den euskal hitzzerrendan ere.

Hots, gauza ezaguna denez, bakanka baizik ez datoz bat euskaltzaleak gai hauetan; eta Hizkuntzalaritza-hiztegi honetan ari izan direnak ere ez. Aski du irakurleak zenbait euskal hiztegi edo hizkuntz gaiei buruz egindako liburu batzuk elkarrekin alderatzea lexiko-mailan dauden desberdintasunez ohartzeko; horien artean «garbizaleagoak» direnak eta hainbeste ez direnak aurki ditzake.

UZEIn, beraz, behin eta berriz antolatu diren bilerak, ez dira beti gozoak eta erosoak izan; zenbait aldiz garratz ere gertatuz. Hautatu den euskal hitz-zerrenda, horregatik, eragin guztien bilduma eta ondorioa da; eta ez honen edo haren erizpidearen araberakoa. Nolazpait esateko euskal hiztegia ez da «inoren gustokoa» izan, talde-lanaren fruitua baizik.

Hots, hauxe behar genuen; eta hauxe bilatzen zuen UZEIk: Hiztegi berezituen sail hau, euskaltzale guztien arteko akordio bat izatea. Hemen proposatzen den hiztegi teknikoa, horregatik, ez dator bat Goenaga-ren lanekin, ez Kintana-renekin, ez Txillardegirenekin, ez Irigoyen-enekin, eta ez inorenekin ere. Baina hau seinale ona da: denek eman bait dute amore honetan edo hartan.

Ongi dakigu UZEIko hiztegitantza honetan parte hartu dugunok, beste herritan mendeetan barrena, eta Unibertsitate eta idazle pilo batek gidaturik, burutua izan den lan gaitza, gu hala-beharrez, presaka eta muturka mamitzen ari garela. Inork ez daki hori guk baino hobeto.

Baina, gaurko kinka larri honetatik euskara bizirik irtengo bada, aberasketa eta finkapen honen bidez irtengo da bizirik; tresna egokituz eta gaurkotuz, alegia. Eta ez, askotan bezala, hitzunak edo idazleak benetan aurkitzen dituen arazoei iruzur edo itzulunguru eginez. Euskara gaurkotu eta zehaztu behar zen; eta Hizkuntzalaritzaren alorrean ere bai. Hori da, hain zuzen, hiztegi hau prestatuz, talde-lanean ari izan garen guztiok geure asmorik hoberenaz gaur eskain dezakeguna.

Noizpait lan hau hobetua eta gauditua izango da. Badakigu. Baina, hobetu eta gauditutu arte horretan, urrats bat bederen egiten laguntzen badu, ez dugu beste saririk bilatzen eta ez espero. Honekin bakarrik, benetan, oso pozik gintezke.

2.—Erabilitako erizpideak

Euskararen normalizaziorik eza dela eta idazle bakoitzak egokien iruditzen zitzaion hitza erabili izan du Hizkuntzalaritzaren kontzeptuak euskaraz adierazi beharrean aurkitzen zenean.

Hiztegi honek, bere behinbehinekotasunean ere, bide bat proposatu nahi du eta bide hori ahalik eta koherenteena izan dadin, hiztegia hasi zenez gero erizpideak bateratzen saiatu gara.

Nolanahi ere, hastapenetan gaudenez, eta lehen esan dugun bezala, lankideok kasu guztietan bat etortzerik ez genuenez, hiztegia, neurri handi batetan behintzat, ireki samarrik gelditu da; alegia, sarritan, kontzeptu bakar bat adierazteko bi hitz datoz. Kasu hauetan bata euskal harrobikoa da, edo euskal harrobitik sortua, eta bestea mailegatua.

Erabilerak bat gailenduko duelakoan gaude, edo agian, beste proposamen hobea bat egingo duelakoan. Hala izan bedi!

Erizpideak aipatu ditugunez, ondoren hauen ildo nagusiak zeintzu izan diren orokorki adieraziko dugu:

a) Euskal hitz zaharrak.

Orohar euskal hitz zaharrekiko bi jokabide-mota hartu ditugula esan daiteke:

— Egunoroko hizkeran darabiltzagun hainbat hitz, zenbait kasutan zabalkuntza semantiko baten bidez, espezializatu egin ditugu hizkuntzalaritzako kontzeptuak adierazteko. Adibidetzat *antzekoa* (análogo), *adierazia* (significado), *gaitasuna* (competencia) etab. eman ditzakegu. Hitz hauek euskaldunon ahotan dabiltzanak dira; eta, era berean, hizkuntzalaritzak eskatzen dituen kontzeptu zehatzak ere aditzera emateko gai direla uste izan dugu.

— Zabalkuntza semantikoaz gainera berrezarpen lexikala deitzen dugunaz ere baliatu gara, hots, erabilerarik ez zuen, edo soziologikoki erabilera murriztuta zeukan hitza zientzi sail honetako kontzepturen bat adierazteko hartu. Berrezarpen lexikalaren lekuko «erkide» hitz zaharra har dezakegu, «común» adierazteko erabili bait dugu.

Hauetaz gainera lerrakuntza semantikoaz ere baliatu gara, hau da, hitz batek hasieran zuen esanahiaren eremua aldatuz, beste esanahi bat eman diogu, nahiz eta aurrekoarekin zer-ikusia duena izan. Sarritan berrezarpen lexikalak lerrakuntza semantiko ere suposa dezake: «discurso» aditzera emateko «berbal-di» jarri dugunean, euskaldun batzurentzat berrezarpen lexikala da eta gainera, lerrakuntza bat jasan duena jatorriz zuen esanahiak aldaketa bat jasan duelako.

b) Hitz mailegatuak

Mailegutza barnean sartzen garelarik konbinazio-mota desberdinak aurki ditzakegu:

— Hitz mailegatua aldaketa ortografiko huts batzuekin bakarrik bere hartan utzi dugu: «aspirazio», «klik» etab. luze bat agertzen zaigu horien lekuko.

— Hitz mailegatuak hartu eta euskal atzizkiz hornitu dira: *agentetasun*, *kausatzaile*, *konjugagarri*, *kreamen* etab.

Zehaztasunaren izenean, berriz, hainbat euskal hitz baztertu beharrean aurkitu gara, «batu» «standard» adierazteko; edo «zalantzarri» «ambiguo» esateko, etab.

Beste batzutan «espezializatzer» jo dugu, «trinko» «denso»-ren ordezkotzat hartu dugu nahiz eta euskal aditz sintetikoari erreferentzia egiteko ere erabili izan den; aditz-mota honentzat «sintetiko» soilik utzi dugu «espezializazio» honen izenean.

Honekin ideia orokor bat besterik ez genuen eman nahi, xehetasunetan sartzeak luze joko ligukeenez honenbestean utziko dugu.

III. Hiztegiaren helburua

Hiztegiaren helburua honetara bil daiteke; hizkuntzalaritzan erabiltzen diren kontzeptuak euskaraz nola adieraz ditzakegun proposatzea. Hiztegiak gorputza eta lexikoa dituelarik, hitz soilaz gainera hizkera landu nahi izan dugu.

Norentzat egina

Hiztegia irakaskuntzan gai hauek erabili behar dituztenentzat egina dago bereziki, eskolak euskaraz ematerakoan laguntza izan dezaten.

Hiztegiak luzera eta maila desberdinetako artikulua dituelarik, gaiaren eta gaiak hartzen duen tratamenduaren arabera B.B.B., U.B.I. edo Unibertsitateko lehen urteetako ikasleentzat erabilgarria izan daiteke; lexikoari dagokionez ere maila horietan erabiltzen dena aisa jasotzen duelakoan gaude.

Zertarako egina

Talde-lanean egin delarik lankide izan garenok hizkuntzalaritzari buruzko gaiak euskaraz garatzeko parada izan dugu. Honek ez du esan nahi, besterik gabe, euskaraz idazteko erraztasuna hartu dugunik; baina, erraztasun hori lortzeko lehen hastapena behintzat izan da.

Bestalde, hiztegi honek jakintza desberdinetarako lortu nahi den normalizazio linguistikoan ekarpen txiki bat besterik ez du egiten, baina, beharrezkoa proiektu orokor horren zati bat den heinean.

Erabilerak erabakiko du zein hitz bazterten den eta zein gelditzen, bidea hasteko abiapuntua badugu zer nolako ibilbidea egiten den geroak esango duelarik.

Txillardegi
Ana M. Toledo
Donostian, 1981eko Ekainean